

De la cultura del ressentiment a la cultura de la pau

Francesc Torralba i Rosselló. Cap acadèmic de la Càtedra Ramón Llull. Blanquerna
Ponència presentada a la campanya: SETMANA PER LA PAU ALS DISTRICTES DE BARCELONA.
Barcelona, 1998.

I. Introducció

En primer lloc, em plau saludar molt coratjosament una iniciativa com la Carta de la Pau. Ja és molt que hi hagi, primer, l'interès de portar-ho a terme i, segon, l'interès d'anar-ho encarnant a la societat, tot i les múltiples dificultats que sempre hi ha. Per tant, abans de posar-me a estudiar un dels dos punts, m'agradaria felicitar l'Àmbit Maria Corral, la Universitas Albertiana i tots els qui des de la bona voluntat miren de difondre una Carta d'aquesta naturalesa. I especialment perquè és una iniciativa que emergeix de la societat civil, la qual cosa posa de manifest que el tema de la pau no és únicament i exclusivament un fenomen que depengui de les institucions polítiques o dels governs, o dels estats, o de les diferents formes legítimes de representar-se, sinó que depèn de la societat civil, dels homes i de les dones que la integren. O si més no, també depèn d'aquests, la qual cosa vol dir que és per dos motius que felicito una iniciativa d'aquesta naturalesa. En primer lloc, perquè és positiu que qualsevol iniciativa a favor de la pau es porti a terme. Però en segon lloc perquè emergeix de la societat civil, de l'associacionisme civil, i en aquest cas en col·laboració amb un centre cívic d'un barri que forma part d'una regidoria, i que forma part d'un ajuntament.

II. Anàlisi del punt I i II de la Carta de la Pau

Dit això, només em centraré -tal i com se'm va demanar- en el punt I i II de la Carta. Però amb una prèvia: que no es pot tractar el punt I i II sense la referència al conjunt de la Carta. De fet, són dos punts que van molt connectats. Un és simplement una proposició, i l'altre és un interrogant. Tota la Carta té un esperit i un aire de família on es connecta una proposició amb l'altra, de tal manera que no hi ha res de gratuït en la Carta, ni tampoc res que sobti, sinó que sembla com si hi hagués un "fil d'Ariadna" que uneix un punt amb l'altre d'una manera invisible. Totes les proposicions són diferents, però són complementàries, i formen part d'una unitat. Té una gran virtut: que és molt intel·ligible, que s'entén. Es pot aprofundir més o es pot aprofundir menys, es poden treure més o menys conseqüències, però és una Carta que s'entén. I això ja és molt, que s'entengui. I que s'entengui a un nivell d'interlocutor anònim. Qualsevol interlocutor, sigui quin sigui el seu nivell de coneixement, està capacitat per comprendre el gruix fonamental del missatge.

El que jo miraré de fer aquí no és convertir allò que s'entén en quelcom que no s'entengui, perquè aquesta seria una mala manera d'aprofundir en els dos punts esmentats, sinó que procuraré de problematitzar sobre alguns dels punts i després treure'n conclusions d'ordre pràctic. Precisament per això agraeixo de bell antuvi la possibilitat de tornar a llegir la Carta. Quan et veus impel·lit a reflexionar sobre la mateixa en veu alta, aleshores la tornes a llegir, hi reflexiones i reculls la reflexió anterior per portar-la més endavant i més amunt. I que això és el que he intentat fer, i el que intentaré compartir amb tots vosaltres.

El punt I de la Carta és una afirmació. El punt II és un interrogant, però l'interrogant parteix de l'afirmació anterior i demana una resposta. Per tant, el segon punt és interpel·latiu, és una bona estratègia formal, una bona estratègia pedagògica. Busca produir una resposta en el lector i una presa de posició davant de la Carta. Si a la Carta hi hagués hagut només proposicions, com per exemple es dona en la Declaració Universal dels Drets Humans, o en la Declaració Universal dels Drets de l'Infant, aleshores no hagués tingut aquest caràcter estimulant i aquest caràcter interpel·latiu.

La forma és molt important en un text. No és una qüestió purament estètica, sinó consubstancial a la finalitat del text. Aquest text té la virtut de presentar-se de tal manera que interpel·la, que inquieta, que demana respostes. El primer punt diu: *Els contemporanis no tenim cap culpa dels mals que han passat en la Història, per la senzilla raó que no existíem*. Podríem dir que es tracta d'una evidència. És una evidència d'aquestes clares i distintes, com diria Descartes. Una evidència és allò que es veu d'una manera clara i distinta, que no necessita explicació, que no necessita comentaris, que no necessita aclariments.

Els contemporanis no tenim cap culpa o responsabilitat del mal o dels mals que han passat en la història, d'aquells mals que s'han donat en la història: dels mals, de les guerres, dels enfrontaments, dels conflictes, dels genocidis, de les xenofòbies, de les desigualtats, de les injustícies, dels colonialismes, dels imperialismes...; de tot allò que s'ha donat en la història, els contemporanis no en tenim cap culpa. Per una senzilla raó: perquè no hi érem. No vam ser els artífexs ni vam ser la força motriu d'aquestes atrocitats o d'aquests mals. És una evidència. Però d'aquesta evidència ve l'interrogant -i aquí es veu l'aspecte interpel·lador del text. Punt II: *Per què, doncs -i el doncs lliga amb la primera afirmació-, hem d'alimentar ressentiments els uns contra els altres si no tenim cap responsabilitat del que va passar en la Història?*

Si és cert que nosaltres no som els responsables dels mals, de les atrocitats, de les barbàries comeses en el passat, aleshores quin sentit té alimentar ressentiments dels uns contra els altres si no tenim cap responsabilitat d'allò que va succeir? Aquí utilitza el terme "responsabilitat". En el primer punt utilitzava el terme "culpa". En el primer punt es diu que nosaltres no tenim la culpa d'aquests mals que cometeren. En el segon es diu que no ens hem de sentir responsables d'aquests mals perquè no hi érem.

En efecte, no hem d'alimentar ressentiments, no hem d'heretar les ferides del passat, no hem de reproduir-les inercialment, no hem de traslladar-les als nostres fills i als nostres néts. No hem d'intoxicar l'esperit de les noves generacions. No hem de fer-ho, perquè nosaltres no en vam ser responsables. Ni en vam ser víctimes, d'altra banda.

1. Concepció de la Història

Aquests són els dos punts. Ara bé, en aquests dos punts, d'una manera latent, hi ha moltes més idees que m'agradaria compartir. La primera idea és la concepció de la història. Fixem-nos que el terme *Història* apareix en majúscula, tant en el punt I com en el punt II. La *Història* apareix en majúscula, mentre que, d'altra banda, no és pas un nom propi, com Antoni, Marc o Judit, sinó que és un nom comú.

En el substrat del text, hi ha una filosofia de la Història, hi ha una concepció de la Història. Quina? La Història s'entén com un camí, com un itinerari en què hi ha moments esplendorosos i moments tràgics. És un itinerari que té un passat, un present i un futur. Aquí la Història és el fil que enllaça el passat amb el futur. I precisament perquè nosaltres estem en el present d'aquesta Història, no podem intoxicar el present del passat, ni condicionar el futur amb el passat que han viscut les generacions anteriors.

*La Història aquí és una espècie de fil, una espècie d'itinerari que enllaça els moments del passat amb els moments del present i amb els moments del futur. I precisament per això diu la Carta: com que nosaltres no hi érem, en el passat, i no vam ser els responsables dels mals, no hem d'alimentar conflictes que vénen del passat. Fem net! Comencem de zero! Netegem la història del seu passat! Construïm un futur partint de zero!

En el fons hi ha la idea que la història és una marxa col·lectiva i una marxa cap al bé col·lectiu, perquè quan la Carta diu Història en majúscula es refereix, no a la "meva" història particular, no a la biografia particular d'un individu, sinó a la història col·lectiva, a la història social, a la història de cadascun dels pobles. I tota història té, com he dit, moments esplendorosos i moments dramàtics.

La Història, per tant, és una marxa col·lectiva cap al bé. Aquí hi ha una idea lineal de la Història. No una idea circular. El qui va forjar aquesta Carta tenia una concepció lineal i progressiva de la Història. Què vol dir lineal? Que hi ha un passat, i que el passat ja ha passat i no torna. I no torna més. I no és bo que el fem tornar. I d'altra banda, progressiva, perquè és una història que s'orienta cap a un bé. És una història que va construint un bé, un horitzó. No és una concepció circular. A la concepció circular no hi ha progrés, només hi ha retorn del mateix, no s'avança ni es retrocedeix. Tot queda en el mateix lloc. Sempre estem en el mateix punt. El que passa és que els protagonistes canvien. Canvien els escenaris, canvien les cares,

canvien els instruments amb què ens matem. Canvien les presons, canvien els instruments de tortura. Però el mal i el bé continuen batallant en la Història. Aquesta és una concepció circular. En canvi, la Carta expressa una concepció lineal. El passat és el passat. Els contemporanis no tenim culpa del passat i, per tant, hem de construir la Història sense els ressentiments del passat. Hi ha una concepció progressiva, però progressiva no vol dir ingènua. No vol dir: anem cap a millor i anem cap a millor d'una manera progressiva i lineal i sense interferències! No. Anem cap a millor, però per anar cap a millor, hem de construir la pau. I l'hem de construir superant les inèrcies del passat. I l'hem de construir procurant guarir aquelles ferides que encara portem a sobre del passat. Per tant, sí que és progressiva, però és progressiva si l'home s'esforça perquè esdevingui progressiva.

En la Carta de la Pau hi ha una concepció esperançada de la història. I esperançada vol dir que mitjançant l'esforç i mitjançant la corresponsabilitat de tots els agents socials: cívics, polítics, educatius, anem cap a millor. Només anem cap a millor si som capaços d'esborrar el passat i d'esborrar les ferides del passat.

2. Memòria i reconciliació

Dit això, hi ha encara dos elements que voldria distingir. La Carta ens diu que no som responsables dels mals del passat i que, per tant, no té sentit construir un món i un futur a partir dels ressentiments. Però no s'ha d'oblidar el passat. No hem de transmetre els ressentiments i els conflictes del passat. Aquí s'ha de distingir entre "memòria" i "reconciliació" amb el passat. Són coses diferents.

Només es pot construir el futur sobre la memòria del passat. Què vol dir això? Vol dir que la Carta no ens impel·leix a tenir memòria respecte als episodis negres de la Història col·lectiva. Construir la pau no vol dir tenir amnèsia. Construir la pau vol dir tenir memòria, però ser capaç de construir futur a partir d'aquesta memòria. Aquí s'escau la necessitat de recordar. Però de recordar sense ressentiment. No som responsables dels mals del passat, però els hem de conèixer, n'hem de tenir constància.

Amb quina finalitat? Amb una finalitat purificadora: evitar que es tornin a produir. Amb aquesta finalitat s'ha de conèixer la història. No es poden oblidar els mals de la Guerra Civil, no es poden oblidar els mals i les víctimes de la Segona Guerra Mundial. És un deure moral recordar-los. Però recordar-los no vol dir transmetre'n els ressentiments, transmetre'n les ferides i contagiar els homes del present de les ferides del passat.

S'escau la necessitat de recordar. Però de recordar sense ressentiments, sense esperit de revenja. El present no s'ha de veure afectat pel passat, les rancúnies del passat. Però això no vol dir que l'hàgim d'oblidar. El que vol dir és que ens hem de reconciliar amb el passat.

No es pot confondre oblit amb reconciliació. Una persona pot oblidar els mals que van fer les seves generacions anteriors. Però, com pot oblidar-ho? Oblidar no és el mateix que reconciliar-se. Perquè reconciliar-se demana una actitud activa de voluntat de reconciliació. L'oblit és una precarietat de la memòria, és una debilitat, és una fragilitat de la ment humana que tots, en un moment o altre, patim. La memòria es perd, o es pot perdre. Però això no és reconciliar-se. Reconciliar-se és ser conscient i tenir coneixement del passat. Malgrat tot, malgrat que vaig ser víctima, malgrat que els meus avis i els meus besavis i els meus pares, van ser víctimes d'aquest passat em reconcilio amb el passat, faig net, i no transmeto el ressentiment a les generacions que vindran. Això sí que és una virtut.

3. El gran obstacle

La Carta diu molt bé: *els contemporanis no tenien cap culpa del que va passar* en els temps anteriors. I, per tant, el punt clau és: *per què hem de seguir alimentant ressentiments?* El ressentiment és el gran obstacle en la construcció de la pau. I els ressentiments es poden descriure com una espècie de malaltia de l'esperit, com una espècie de fenomen que intoxica l'esperit. Un individu ressentit és un individu que no veu transparent, que no veu amb claredat. Té com una mena de cortina que no li permet veure, ni fruit, gaudir de la realitat dels altres ni de la seva vida present. És un individu que té agror de cor. El ressentiment amarga l'esperit. Com es transmeten, els ressentiments? Els ressentiments no neixen per generació espontània. Els ressentiments els transmetem, i els transmetem a través de l'educació, a través de les institucions educatives, a través de la família, a través del nostre llenguatge, a través d'allò que escrivim o d'allò que diem, a través del llenguatge parlat. Molts cops no som ni conscients dels ressentiments que estem transmetent.

4. La cultura del ressentiment

Començo per l'educació. Hi ha maneres d'impartir la història que són camps de conreu dels ressentiments. Quins llibres de text hem llegit? Quina història d'Espanya hem après? Quina història d'Europa hem après? I quina van aprendre els nostres pares? Hi ha maneres d'impartir la història que són completament immorals, precisament perquè cauen en el fàcil maniqueisme de distingir bo i dolent, víctima i botxí, pervers i sant. I la història de la civilització és molt més complexa que un camp de batalla entre bons i dolents.

Determinades maneres d'ensenyar el conflicte civil de l'Estat Espanyol, determinades maneres d'entendre l'aixecament militar de Francisco Franco, són camps idonis per al cultiu de ressentiments. El primer que hem de netejar són aquestes formes de transmetre el ressentiment mitjançant la història i mitjançant els llibres de text.

La qüestió clau és transmetre la història amb la màxima fidelitat i sense ressentiments. La pregunta immediata és si és possible recordar sense ressentiments, si és possible expressar la història sense ressentiments.

Jo crec que només és possible això des del diàleg i des de la corresponsabilitat. És possible que un individu sol es deixi emportar pels seus ressentiments. És possible que quan un individu narri la Guerra Civil no pugui deixar de mirar la Guerra Civil des del bàndol al qual va pertànyer o des de les seves experiències biogràfiques. És molt difícil que obli allò que van veure els seus ulls. Cadascú parteix de la seva biografia, de les seves experiències.

Com es pot superar, aleshores, la possibilitat de recordar sense ressentiment? L'única forma és des del diàleg. Cal narrar la història des del diàleg, des de la corresponsabilitat. Només així podem aconseguir un procés màximament objectiu, encara que mai del tot objectiu.

5. Tipologia del ressentiment

Si és veritat que el ressentiment és un obstacle i que el gran antídote del ressentiment és el perdó, és la reconciliació, és el fer net i començar de zero, aleshores cal esbossar una tipologia dels ressentiments a fi de detectar-los.

5.1. El ressentiment intergeneracional

Hi ha molt tipus de ressentiments, molts tipus. Alguns ni tan sols ens adonem que existeixen, però existeixen. Hi ha el ressentiment envers la generació anterior. Perquè? Per molts motius. Hom pot estar ressentit envers la generació anterior perquè el van formar d'una manera que no li agrada, o perquè el van instruir amb moltes mancances, o perquè resulta que li van transmetre uns determinats valors que no ha pogut viure o que no ha estat capaç de viure. El ressentiment intergeneracional és, des del meu punt de vista, el primer que s'ha de netejar. Perquè? Perquè és possible que la generació anterior s'equivoqués en moltes coses, com, de la mateixa manera, la generació present ens equivoquem quan transmetem determinades coses als nostres fills. Però, reconciliar-se amb la generació anterior significa valorar allò de bo que ha fet, la intencionalitat dels seus actes, el seu esforç i la seva voluntat de construir. La recriminació intergeneracional és una actitud irresponsable. Tota generació comet errors. També el present. Per tant, convertir la generació anterior en Satanàs, és una autèntica irresponsabilitat. Més conseqüent és intentar fer net i veure allò de bona voluntat que hi havia quan el teu pare i la teva mare t'expressaven determinades idees que a tu després et van ser difícils de pair i difícils d'acceptar.

5.2. El ressentiment polític

El ressentiment de tipus polític és constant i és visible. El ressentiment polític emmalalteix el sistema de participació democràtica. El dissens és necessari, la discussió és necessària, el debat és necessari, perquè és la vitalitat de la societat democràtica. Però el ressentiment, no. El ressentiment invalida la vida democràtica i participativa. El ressentiment entre corrents polítics oposats anihila la possibilitat de construir el bé comú. Una cosa és la diferència ideològica, el dissens. Una altra cosa és el ressentiment. És del tot necessari construir una cultura política sobre la diversitat, però superant el ressentiment.

5.3. El ressentiment social

Els ressentiments socials han estat la causa de molts conflictes en l'Europa contemporània, entre la societat dominant i la societat dominada, entre burgesos i proletaris, entre explotats i explotadors. Una cosa és vetllar per la igualtat social i una altra cosa és practicar el ressentiment social. Una cosa és vetllar perquè hi hagi justícia social, una altra cosa és l'odi i l'enfrontament per raons socials. S'entén que hi hagi ressentiments socials, però que s'entengui no vol dir que es pugui legitimar. Vol dir que s'han de trobar maneres d'evitar-lo. L'única forma és la igualtat social. És evident que l'individu que està explotat, lligat a una màquina catorze hores al dia durant el segle XIX, objecte d'abusos de tot tipus, sense cap mena de subsidi ni de vacances, senti ressentiments envers el burgès. És comprensible. Cal estudiar quins mecanismes eviten la generació d'aquest ressentiment. En l'horitzó d'una societat social i justa igualitària, el ressentiment social s'esvaeix.

5.4. El ressentiment interreligiós

El ressentiment interreligiós és motiu de conflictes continus en el món. El conflicte a l'Ex-Iugoslàvia no s'entén, si darrera no hi ha el ressentiment interreligiós. El conflicte a Irlanda del Nord no s'entén, si un no pensa en el conflicte entre protestants i catòlics. El conflicte que hi ha a l'Orient Mitjà entre islàmics i jueus no s'entén al marge del ressentiment interreligiós. Aquest és el pal de paller de la immensa majoria de conflictes bèl·lics. I especialment en les religions bíbliques, la qual cosa encara és més irònica, tenint en compte que tenen molts més punts en comú que punts diferents, i tenint en compte que participen de la fe d'un mateix Déu. Si no som capaços de transmetre la cultura i la tradició religiosa sense ressentiments, constantment naixeran nous conflictes bèl·lics d'origen interreligiós.

5.5. El ressentiment sexista

Hi ha el ressentiment sexista, que és el ressentiment de tipus sexual. La història occidental, la història de la cultura occidental és una història sexista. Només cal repassar la imatge del

femení en la cultura, en la literatura, en la filosofia i en la religió per adonar-se d'això. Aquest és un tòpic que està en totes les antropologies, almenys fins el segle XIX. Com a conseqüència d'aquest ressentiment envers la dona, neix el ressentiment envers l'home. Com a conseqüència d'aquesta història negra del femení, neix el ressentiment contra el masculí. La qual cosa, en lloc de facilitar, afavorir la reconciliació, genera conflictes. És explicable: són molts segles de menysteniment. És explicable, però és constructor de pau? Jo crec que no. Jo crec que només si hi ha la reconciliació. I la reconciliació demana el penediment.

5.6. El ressentiment interètnic

Els ressentiments interètnics van molt associats als ressentiments interreligiosos, però no necessàriament. Aquests ressentiments són necessaris de superar com més aviat millor, sobretot en societats cada cop més pluriètniques. Si no se superen els ressentiments interètnics, aleshores la possibilitat de fractura civil i social està a flor de pell.

6. La construcció del futur

La història no només es refereix al passat, sinó que es refereix al futur. I voldria acabar amb una visió de futur. La Carta té visió de futur, té una visió esperançada. El qui va pensar la Carta tenia molt present que el ressentiment és el gran obstacle, perquè apareix en els punts -sobretot- dos i tres. Fixem-nos en el tres: *Eliminats aquests ressentiments -tots els que hem dit: intergeneracionals, socials, polítics, interètnics, religiosos-, per què no ser amics i poder treballar així junts per construir globalment un món més just, més solidari i més gratificant per als nostres fills i per a nosaltres mateixos?* Només és possible la construcció de l'amistat amb la superació dels ressentiments. Superats els ressentiments, comencem a practicar la cultura de l'amistat.

Només superats els ressentiments es pot construir una nova cultura. I per això dic que la Carta té una perspectiva de futur. Hi ha un recordatori per a les noves generacions. No ens podem oblidar de les noves generacions ni del futur de les noves generacions. La història és memòria, però també és planificació. És memòria: sí. S'ha de recordar: sí. S'ha de tenir memòria del que va passar: sí. Sense ressentiments: d'acord. Però també s'ha de planificar. També s'ha de projectar. També s'ha de construir futur.

7. La Carta de la Pau i l'ètica de les generacions futures

L'esperit de la Carta connecta amb un conjunt d'obres i de textos que s'estan publicant molt i que es refereixen a l'ètica de les noves generacions. Sembla, en aquest sentit, profètica. Tot i que la Carta té un breu itinerari, el cert és que la qüestió de l'ètica de les noves generacions hi és molt present.

Quin és el pal de paller d'aquesta ètica? Els teòrics d'aquesta ètica de les noves generacions o de les generacions futures, ens diuen: cal ser molt cautelós amb l'acció que fem en el món, cal ser responsable d'allò que fem, perquè d'aquesta acció depèn el futur de les generacions que vindran. Sigues molt responsable amb allò que facis! Per dir-ho col·lectivament: siguem molt responsables d'allò que fem! O d'allò que deixem de fer. Perquè estem posant en perill la subsistència de les generacions futures.

L'ètica de les noves generacions neix a partir dels desastres ecològics. I ara al nostre país n'hem tingut un que fa estremir. Però sobretot es desenvolupa a partir de les grans conferències ecològiques. Quins boscos deixem als nostres fills? Quines ciutats deixem als nostres fills? Quins rius deixem als nostres fills?

La responsabilitat és central en l'ètica de les noves generacions. Cal superar els ressentiments, cal crear una cultura de l'amistat. Cal ser responsable en la transmissió de la història; altrament es posa en perill la cultura de l'amistat i, si es posa en perill la cultura de l'amistat, no hi ha un món millor, no hi ha un futur millor. La història està feta de passat, però també de planificació. I cal planificar, cal tenir en compte les generacions futures, que són aquelles que no veiem. No ens hem de limitar als nostres fills, als fills dels nostres fills i als néts dels nostres fills.

Volem que els nostres néts i els fills dels nostres néts visquin en un món més digne i més net que el nostre i, precisament per això, hem de superar l'obstacle fonamental de la cultura de la pau, que és el ressentiment.